

CĂRȚILE SLAVONE VECHI ÎN FONDURI ȘI COLECȚII DIN JUDEȚUL SUCEAVA. COLECȚIA MĂNĂȘTIRII PUTNA

Olimpia MITRIC

Dans la première partie de l'article, l'auteur fait une présentation d'ensemble des livres anciens slavons, qui sont gardés aux grands détenteurs du département de Suceava et attire l'attention sur leur importance pour la culture roumaine. Ces livres sont imprimés dans des ateliers typographiques de Cernigov, Grodno, Kiev, Lvov, Moscou, Ostrog, Poceaev, St. Petersbourg, Vienne, Vilnius et Zabludov. On a évoqué, aussi, les noms de ceux qui ont signalé auparavant la présence de livres semblables dans cette zone-ci.

Dans la seconde partie de l'article, l'auteur fait connu le patrimoine de livre slavon gardé de nos jours dans la bibliothèque du monastère Putna, la célèbre fondation, de l'année 1466, du prince régnant Etienne le Grand.

Les notes marginales et les ex-libris, inédits, dans les langues roumaine et slavone qui accompagnent les feuilles de ces livres présentent une grande importance documentaire. Une de celles-ci est la note dédicatoire autographe dans la langue slavone de l'année 1629, pas signalée jusque maintenant, de Petru Movilă, à cette époque-là, l'abbé de Lavra Pecerska de Kiev. La note a été identifiée sur les feuilles d'un livre slavon (*Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur // Les discours de Saint Jean Bouche d'Or*), imprimé à Kiev en 1624, donné au monastère Sucevița, la fondation la plus importante de la famille Movilă. Aujourd'hui, le livre se trouve dans la bibliothèque du Monastère Putna. La transcription du texte, suivie par la traduction, a été réalisée en concordance avec la méthode utilisée dans les ouvrages de spécialité.

Mots-clés: livres anciens slavons, patrimoine de livre slavon, bibliothèque du monastère Putna

Marii deținători de carte veche din județul Suceava (Fondul de carte veche al județului, de pe lângă mănăstirea Teodorenii din Suceava; mănăstirile Putna, Sucevița, Dragomirna, Moldovița și „Sf. Ioan cel Nou” de la Suceava; Serviciul Județean al Arhivelor Naționale; Complexul Muzeal Bucovina din Suceava), câteva biserici și persoane particulare păstrează, potrivit estimării noastre, 153 de cărți vechi (evident, avem a face și cu titluri în mai multe exemplare) imprimate în centre tipografice din Cernigov, Grodno, Kiev, Lvov, Moscova, Ostrog, Poceaev, St. Petersburg, Viena, Vilnius și Zabludov¹. Desigur, ele trebuie introduse în circuitul științific întrucât sunt

¹ Pentru cei interesați de circulația și frecvența acestor tipărituri, indicăm numărul de exemplare și vechimea, pentru fiecare centru tipografic: Kiev: 56 exemplare, din anii 1623-1792; Moscova:

importante și pentru cultura românească. După cum se poate constata și din prețiosul catalog realizat de Iakim Zapasko și Iaroslav Isaevič, pentru cartea imprimată în centrele tipografice de pe teritoriul actual al Ucrainei¹, nu sunt cunoscute specialiștilor; autorii indică și bibliotecile din Europa, în care pot fi găsite exemplare din tipăriturile descrise.

Au mai existat câteva inițiative în acest sens. Profesorul Ștefan Hreniuc din Suceava a făcut cunoscute, în revista Mitropoliei Moldovei, câteva cărți mai rare imprimate la Lvov, în tipografia Frăției (Bratstva): o *Evanghelie* (1670) și un *Apostol* (1696) din biblioteca personală, un *Triod al Floriilor* (1642), din tipografia lui Mihail Sliozka, dedicat mitropolitului Petru Movilă, exemplar aflat în proprietatea bisericii din localitatea Ipotesti, lângă Suceava².

De asemenea, Pr. prof. Ioan Zugrav a descris, în special sub aspectul însemnărilor marginale, un *Triod pentru post* tipărit la Kiev, în Lavra Pecerska, în anul 1715, păstrat la biserica din Dănila³; un *Apostol* (1666), tipărit la Lvov, în tipografia Frăției, bogat ornamentat și ilustrat, din proprietatea mănăstirii Sf. Ioan cel Nou din Suceava⁴; alte cărți aflate în proprietatea bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din Ițcani (cartier al orașului Suceava)⁵: un *Triod pentru post* (1627) bogat ilustrat, tipărit la Kiev, la Lavra Pecerska, alt *Triod al Floriilor* (1663) și un voluminos *Antologhion* (1694), imprimate la Lvov, în tipografia Frăției; o *Evanghelie* (1644), tipărită la Vilnius, un *Ceasoslov* (1724), și un *Slujebnic* (1746), din tipografia Lavrei Pecerska din Kiev, un *Trebnic* (1743) și un *Tipicon* (1763), tipărite la Moscova, toate aflate în proprietatea vechii biserici episcopale din Rădăuți⁶.

În continuare, ne vom referi la patrimoniul de carte slavonă păstrat, în prezent, în colecțiile de carte veche ale bibliotecii mănăstirii Putna, binecunoscuta ctitorie, din anul 1466, a domnitorului Ștefan cel Mare. Mai puțin cunoscută, colecția de cărți slavone cuprinde 42 de volume tipărite în centre tipografice din Zabludov, Kiev, Lvov și

48 exemplare, din anii 1700-1784; Lvov: 37 exemplare, din anii 1639-1790; Viena: 5 exemplare, din anii 1780-1795; Poceaeв: 2 exemplare, din anii 1756-1787; Cernigov: 1 exemplar, din 1761; Grodno: 1 exemplar, din 1790; Ostrog: 1 exemplar, din 1580/1581; St. Petersburg: 1 exemplar, din 1765; Zabludov: 1 exemplar, din 1569.

¹ *Памятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків виданих на Україні*. Львів, Видавництво при львівському державному університеті видавничого об'єднання „Виша школа”, книга перша (1574-1700), 1981; книга друга, частина перша (1701-1764), 1984; книга друга, частина друга (1765-1800), 1984.

² Ștefan Hreniuc, *O veche carte bisericască tipărită pe vremea Mitropolitului Petru Movilă*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei” (în continuare: MMS), 1968, nr. 3-4, p. 231-232; Idem, *Însemnări despre unele cărți vechi care au circulat în Moldova*, în MMS, 1988, nr. 1, p. 128.

³ Ioan Zugrav, *Alte cărți vechi bisericesti*, în MMS, 1966, nr. 1-2, p. 109-112.

⁴ Idem, *Cărți rare cu diferite însemnări păstrate în Biblioteca Mănăstirii „Sf. Ioan cel Nou” din Suceava*, în MMS, 1968, nr. 5-6, p. 322-324.

⁵ Idem, *Vechi tipărituri bisericesti păstrate la Ițcani*, în MMS, 1966, nr. 3-4, p. 240-242.

⁶ Idem, *Cărțile bisericesti mai vechi din vechea biserică episcopală din Rădăuți și însemnările de pe ele*, în „Candela”, 1924, nr. 7-8, p. 341-343.

Moscova. Cea mai veche carte, o frumoasă *Evanghelie învățătoare*, din anul 1569 (cumpărată „de la popa Matei din Orhei, cu un ughi”), provine din tipografia de la Zabłudov. S-a demonstrat că textul acestei Evanghelii a stat la baza traducerii în limba română a *Evangheliei cu învățătură*, tipărită de diaconul Coresi, la Brașov, în anul 1581¹.

De formate și tematică variată (literatură patristică, omiletică și liturgică, hagiografii, învățături morale, scrieri filozofice, epistole), cărțile slavone sunt bogat ornamentate și ilustrate prin contribuția unor gravori iscusiți. Din rândul autorilor, traduși ulterior și în limba română, îi amintim pe Ioannikie Galeatovski, arhimandritul Cernigovului (cu volumele *Cheia înțeleșului*, *Mesia cel adevărat*), Tuptalo Dimitrii, mitropolitul Rostovului (cu vasta lucrare, în mai multe volume, *Viețile sfinților*) și Ștefan Iavorskij (cu volumul *Piatra credinței*). Este prezent, de asemenea, și *Trebnicul*, din anul 1646, împodobit cu stema Movileștilor, marea operă a mitropolitului Petru Movilă, care-i semnează și predoslovia.

De mare importanță documentară sunt însemnările marginale și ex-librisurile, în limbile română și slavonă, ce însoțesc filele acestor cărți. Cele mai multe reconstituie circulația cărților, ca, de pildă, însemnările de danie către mănăstirea Putna sau Sihăstria Putnei cu frumoasa semnătură autografă a fostului mitropolit al Sucevei, Antonie, apoi mitropolit de Cernigov și Bielgorod. De aici trimite cărți mănăstirii sale de metanie, Putna: „Această carte, Sbornic, dăruitu-am sfintei mănăstiri Putnii, pentru ca să fie întru pomenirea noastră. Bealgrad, vleit 7253 <1745>, aprilia 25, Antonii, metropolit” (*Sbornic*, Moscova, 1700); și Ioanichie, arhimandritul Lavrei Pecerska, trimite un Triod (Kiev, 1727) schitului putnean, la rugămintea starețului de aici; altele au fost donate de viețitorii mănăstirii Putna sau au fost cumpărate de obștea mănăstirii.

Cercetarea acestei colecții ne-a rezervat și o mare surpriză: pe un exemplar din *Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur* (Kiev, 1624)², ce a aparținut, după cum vom vedea, mănăstirii Sucevița (ctitoria cea mai importantă a Movileștilor), am identificat, însemnarea de danie, din anul 1629, nesemnalată până în prezent, a lui Petru Movilă, viitorul mitropolit de Kiev; în momentul donării acestei cărți era conducătorul Lavrei Pecerska și în plină ascensiune a activității publicistice, dacă este să ne referim numai la această latură a activității sale prodigioase. Se găsește în partea inferioară a primelor file r. ale cărții, dispusă în două rânduri pe fiecare filă (mai exact, pe p. 3-15, întrucât

¹ K.I. Koliada, *Ivan Feodorov i knigopechatanie nekotorykh stran vostochnoj Evropy*, în „Vestnik istorii Mirovoj kul'tury”, nr. 1, Moscova, 1958 (articol tradus în românește în „Probleme de istorie. Traduceri din revistele sovietice de istorie”, III, 1958, pp. 32-54); P. Olteanu, *Les originaux slavo-russes des plus anciennes collections d'homélie roumaines*, în „Romanoslavica”, IX, 1963, pp. 176-187 (După *Crestomația limbii române vechi*. Volumul I (1521-1639). Coordonator Alexandru Mareș, București, 1994, p. 30, nota 79).

² Colligat cu volumul *Tâlcuirea Apocalipsului de Andrei, arhiepiscopul Cezareii Capadociei* (Kiev, 1625). Inv. 427, cota 1472. Potrivit acestei însemnări de danie, aceste volume au aparținut inițial mănăstirii Sucevița, ctitoria cea mai importantă a familiei domnitoare a Movileștilor.

cartea are numerotate paginile), scrisă cu cerneală neagră (astăzi, ușor rădăcinie), în limba slavonă.

Lipsa primei file cu începutul însemnării, în care apărea și numele lui Petru Movilă, ne-a determinat să acordăm mare atenție particularităților grafice ale textului, pe care l-am comparat cu alte însemnări și ex-librisuri autografe cunoscute ale mitropolitului din volumele ce ne-au stat la îndemână¹. Edificator a fost și autograful ierarhului, de pe fila unui manuscris grecesc², ce cuprinde sintagma „r[]ko[] vlasno[]” (cu mâna proprie), prezentă și în însemnarea noastră. Pe alocuri apăsător și amplificat, scrisul elegant al ilustrului teolog, prezintă câteva caracteristici (unele proprii), ce atrag atenția, în mod deosebit, precum: hastele inferioare și superioare ale unor litere ce depășesc rândul; litera t suprascrisă, în poziție finală; tendința de evitare a ovalului, de pildă, la litera r.

Redăm în continuare textul însemnării (cu marcarea, prin bare, a dispunerii textului pe paginile cărții), urmat de traducere. În transcrierea textului însemnării, în concordanță cu metoda folosită în lucrările de specialitate, am păstrat cuvintele prescurtate marcate prin tildă, iar literele suprascrise au fost coborâte între paranteze rotunde. De asemenea, s-au introdus majuscule și s-a folosit punctuația modernă:

[...] voevodi(ç) Ze(m)lβ Mo(l)da(v)ski(x), ml(s)ñiÓ b}ieÓ, velikii a(r)xima(n)dri(t) sñ}oi velikoi ç`doñvo(r)noi / La(v)ri Peça(r)scoi Kïevskoi i vβseã Rossii, darova³ vβ sñ{i(i) monasñi(r)i S`çevi(c)kii rodiñêlêi / svoi(x), Simêna Mogili, voêvoda i g(s)p(d)rã Zê(m)li Mo(l)da(v)scoi i Ágrovlaxiiskoi, i g(s)pÈi e(g) Melanii, / m{ñri svoe(i), vβ Mo(l)dovlaxii, søwêi vβ prêdhlh S`ça(v)sco(m), vβ pamã(t) sebh i rodiñele(m) svoi(m), / da niktoÈe Ábo drβzne(t) po(d) klã(t)voÓ sñ}i(x) [...] ili sebh prisvoïñi. Pisa(n) v velikoi Lavrh Peça(r)scoi Kïevskoi, r`koü vla(s)noü. Lh(t) ›(t) / sβzdanïa mira #ZR}LZ, ›(t) vβplβwenïa Ū}e X{va #AX}KĪ, m(s)ca ge(n) z± d}nã.

[...] fiu al voievodului Țării Moldovei, din mila lui Dumnezeu, mare arhimandrit al sfintei mari făcătoare de minuni Lavra Pecerska din Kiev și a întregii Rusii, a dăruit⁴ în sfânta mănăstire Sucevița a părinților săi, a lui Simion Movilă, voievod și domn al Țării Moldovei și al

¹ Archim. Ghenadie Enăceanu, *Din istoria bisericească a românilor. Extracte din Jurnalul „Biserica Ortodoxa Romana”, pre anul al VII. 1883. Petru Movilă*, București, 1882, p. 87; Dr. Nestor Vornicescu, *Sfântul ierarh Petru Movilă Mitropolitul Kievului, al Galiției și a toată Ucraina. Monografie hagiografică, Tipărită în urma hotărârii Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, din anul mântuirii 1996, ziua 26, luna octombrie, Craiova, 1999*, p. 283, 287, 288.

² Victor Brătulescu, *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de Artă religioasă*, București, 1939, planșa IX.

³ Cuvânt barat de o linie.

⁴ Idem nota 12.

Ungrovlahiei, și a doamnei lui, Melania, mama sa, în Moldovlahia, aflându-se la hotarul Sucevei, spre pomenirea sa și a părinților săi, ca nimeni să nu îndrăznească sub blestemul sfinților [...] sau să-și însușească. A fost scris în marea Lavră Pecerska din Kiev, cu mână proprie. Anul de la facerea lumii 7137, de la întruparea lui Iisus Hristos, 1629, luna ianuarie ziua 7.

După cum se poate observa, textul nostru mai prezintă o discontinuitate: a fost decupat rândul ce cuprindea tocmai obișnuita formulă de blestem la adresa celor ce-ar îndrăzni să înstrăineze cartea de la mănăstirea Sucevița, indiferent prin ce mijloace.

Astăzi, în biblioteca mănăstirii Sucevița se mai păstrează și alte cărți imprimate la Kiev, în strânsă legătură cu activitatea mitropolitului Petru Movilă¹, și nu excludem posibilitatea ca unele să fi făcut parte chiar din aceeași donație, însă numai exemplarul de la Putna poartă însemnarea de danie autografă. De bună seamă, comunitatea monahală avea nevoie de aceste cărți; Moldova era încă lipsită de activitate tipografică, iar în Țara Românească, din anul 1558, nu se tipărise nici o carte. De aceea ajutorul de la Kiev va fi binevenit pe tot parcursul secolului al XVII-lea². Mai precizăm că volumul kievean nu conține alte înscrisuri marginale, care ne-ar fi putut lămuri și asupra împrejurărilor în care a ajuns la Putna.

Această însemnare, neașteptată, se alătură celorlalte autografe cunoscute – nu prea multe – ale marelui ierarh ortodox și patron al culturii.

Reunite în cele mai reprezentative colecții de carte veche din România, cărțile slavone păstrate astăzi la mănăstirea Putna, alături de celelalte cărți tipărite și manuscrise, de celelalte obiecte prețioase (broderii, argintării, icoane) sunt deopotrivă mărturia focarului de cultură ortodoxă de aici, ce s-a manifestat neîntrerupt, până în zilele noastre.

¹ Un alt volum colligat cuprinzând *Cuvântările Sf. Ioan Gură de Aur* (ed. 1623, 1624) și *Tâlcuirea Apocalipsului de Andrei*, arhiepiscopul Cezareii Capadociei (1625) (Inv. 201); *Învățăturile avvei Dorothei* (1628) traduse din limba greacă de către Petru Movilă, împodobite cu stema arhimandritului, iar prefața îi este dedicată: „Lui Petru Movilă, fiu al voievodului Țării Moldovei” (Inv. 196); *Evanghelie învățătoare* (1637), cu prefața scrisă de mitropolitul Petru Movilă (Inv. 202); *Trebnicul* (16 decembrie 1646), marea operă, în trei părți, a mitropolitului, care-i semnează și predoslovია; împodobit cu stema Movileștilor este cercetat și astăzi de cei doritori a afla desfășurarea amănunțită a ritualului ortodox (Inv. 187).

² Vezi, de exemplu, Gabriel Ștrempel, *Sprijinul acordat de Rusia țiparului românesc în secolul al XVII-lea*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, I, 1955, p. 15-42 [republicat în „Revista română de istorie a cărții”, III-IV, nr. 3 (2006)/4 (2007), p. 238-255].